

MŁODOPOLSKI SŁOWNIK POJĘĆ

- **Bohema** – inaczej cyganeria. Określenie grupy awangardowych artystów wspólnie tworzących i spędzających czas, gardzących **filistrami** (społeczeństwem mieszczańskich „zjadaczy chleba”), konwenansami i materialistycznym podejściem do życia. W epoce modernizmu najaktywniejsza była międzynarodowa cyganeria Paryża i Berlina, w Polsce – Krakowa.
- **Chimera** – mitologiczny potwór o głowie lwa, ciele kozy i ogonie węża. Z powodu jego dziwnej budowy utworzono przymiotnik *chimeryczny*, określający coś, co nierealne, wydumane albo też mające kapryśną naturę. Nazwa jednego z najważniejszych czasopism literacko-artystycznych okresu Młodej Polski wydawanego w Warszawie przez Zenona Przesmyckiego – Miriama. Obok chimer w pracach młodopolskich artystów pojawiają się inne postaci fantastyczne, takie jak np. **faun** (mitologiczne bóstwo z kozimi różkami i kopytami. Często występuje na obrazach Jacka Malczewskiego).
- **„Czas”** – dziennik informacyjno-polityczny wydawany w latach 1848–1934 w Krakowie. W 1905 r. naczelnym redaktorem gazety został Rudolf Starzewski, który w niedługim czasie uczynił ją nowoczesną i wpływową. „Czas” popierał wyraźnie stronnictwo konserwatywne, m.in. krakowskich „stańczyków”. Postawa ta, wywodząca się z nurtu pozytywistycznego, była przedmiotem krytyki i sprzeciwu młodopolskich artystów.
- **„Confiteor”** – esej Stanisława Przybyszewskiego, który ukazał się na łamach krakowskiego czasopisma „Życie” w 1899 r. Manifest polskiego modernizmu, jako pierwszy opisujący rolę artysty na przełomie wieków i formułujący hasło „sztuka dla sztuki”.
- **Dekadentyzm** – postawa, która zrodziła się u schyłku wieku XIX z poczucia kryzysu filozofii i kultury europejskiej, z niechęci do przemian cywilizacyjnych i odrazy do przyziemnych, materialnych ideałów mieszczaństwa. Dekadentyzm można określić jako światopogląd początków Młodej Polski. „Norma to głupota, degeneracja – to geniusz!” – pisał Stanisław Przybyszewski uznawany za wcielenie wszystkich cech dekadenta.
- **Impresjonizm** – kierunek artystyczny zapoczątkowany przez francuskich malarzy w latach 70. XIX w., popularny również w innych krajach przez kilka kolejnych dekad XIX i XX w., także w środowisku młodopolskich artystów. Charakterystyczna dla tego kierunku jest dążność twórców do uchwycenia nastroju chwili – w malarstwie np. za pomocą jasnych barw, światłocienia.
- **Juliusz Słowacki** – polski poeta, dramaturg, przedstawiciel epoki romantyzmu. Wywarł ogromny wpływ na późniejszych poetów Młodej Polski (m.in. Antoniego Langego), a jego dzieła (*Anhelli*, *Lilla Weneda*) stały się inspiracją dla wielu malarzy tego czasu, zwłaszcza Jacka Malczewskiego.
- **Karykatura** – przedstawienie osoby, przedmiotu lub zjawiska w sposób zdeformowany, podkreślający (często – wyolbrzymiający) charakterystyczne cechy obiektu. Zazwyczaj w formie plastycznej lub literackiej. Jedno z ulubionych narzędzi młodopolskich artystów.
- **Kawiarnia** – w epoce Młodej Polski w Krakowie (podobnie jak w Berlinie czy Paryżu) działały kawiarnie artystyczne, które stały się siedliskiem bohemy, „świątyniami nocnej secesji” i szybko zaczęły pełnić funkcję specyficznych salonów artystycznych. Najśłynniejsze krakowskie kawiarnie tego czasu to m.in. „Paon” i „Cukiernia lwowska” Jana Apolinarego Michalika, potocznie nazywana „Jamą Michalika”.

- **Kabaret „Zielony Balonik”** – pierwszy polski kabaret literacki, założony przez krakowskich poetów, pisarzy i plastyków w cukierni Jana Apolinarego Michalika (zwanej „Jamą Michalika”) w 1905 r., działający do 1912 r. (sporadycznie wystawiano przedstawienia do 1915 r.). „Zielony Balonik” obejmował zarówno program kabaretowy, słynną szopkę krakowską z karykaturalnymi kukiełkami, jak i plastyczny dorobek „towarzyszący” – znakomite projekty zaproszeń, programów, dekoracje wnętrza kawiarni. „Zielony Balonik” atakował wszystko i wszystkich – dekadentyzm, dulszczyznę, wszelkie snobizmy i słabości. Najważniejszymi artystami związanymi z kabaretem byli m.in. Witold Wojtkiewicz, Karol Frycz, Kazimierz Sichulski i przede wszystkim kronikarz tamtych czasów, autor wielu wierszy i piosenek estradowych oraz „galicyjskiej szopki” – Tadeusz Boy-Żeleński.
- **Kraków** – kulturalna i duchowa stolica Młodej Polski. Nie tylko ze względu na historię, ale też ze względu na znacznie większe swobody polityczne i narodowe w zaborze austriackim (Galicja), Kraków (a zaraz po nim Lwów) stał się głównym ośrodkiem kulturalnym Młodej Polski. Mieszkał i tworzył tu m.in. Stanisław Wyspiański, Stanisław Przybyszewski, Józef Mehoffer i Julian Fałat.
- **Ludomania** – inaczej chłopomania, nurt kulturalno-artystyczny wśród inteligencji młodopolskiej, charakteryzujący się fascynacją folklorem i codziennym życiem chłopów.
- **Młoda Polska** – najczęściej spotykane określenie epoki, obejmujące całość zjawisk artystycznych i światopoglądowych zachodzących pomiędzy 1890 a 1918 r. w pozostającej pod zaborami Rzeczypospolitej. Nazwa Młoda Polska (na podobieństwo Młodych Niemiec, Młodej Francji, Młodej Skandynawii) jest samookreśleniem młodego pokolenia artystycznego (w przeciwieństwie np. do dekadentyzmu, z którym nie każdy się utożsamiał). Jako pierwszy terminu tego użył Artur Górski w tytule cyklu artykułów publikowanych na łamach krakowskiego „Życia”, gdzie skrytykował pozytywistów i przedstawił program literacki młodych twórców.
- **Modernizm** – termin wieloznaczny. Zarówno chronologiczny zakres, jak i wartość samego pojęcia są zróżnicowane. Dominuje ujęcie modernizmu jako zespołu orientacji, kierunków i stylów sztuki nowoczesnej przypadających na okres od lat 90. XIX w. do ok. połowy XX w. Najczęściej wymieniane cechy szeroko rozumianego modernizmu to: 1) autonomia sztuki wymierzona przeciwko instrumentalnemu jej traktowaniu, 2) odrzucenie estetyki opartej na zasadach mimetyzmu, co oznaczało odejście od zasad realizmu i naturalizmu, 3) kult nowości, oryginalności, inwencji, co łączyło się z koncepcją twórczości (nie tylko literackiej) jako eksperymentu, 4) opozycja sztuki elitarniej i popularnej, pierwsza, jako wysoka, była uznawana za jedyną prawdziwą sztukę, 5) związek sztuki z przemianami nowoczesnej cywilizacji – polegał albo na aprobacie, a nawet fascynacji osiągnięciami techniki, lub sprzeciwie wobec industrializacji i procesów społecznych z nią związanych, 7) rozwój myśli teoretycznej w postaci programów, manifestów artystycznych. Termin „modernizm” używany jest jako synonim Młodej Polski, ale literaturoznawcy, np. Kazimierz Wyka, proponują za pomocą tego pojęcia określać jedynie jej przygotowawczą i początkową fazę, czyli lata 1887–1903. Charakterystyczne dla tego okresu są postawy dekadencje, poczucie całościowego kryzysu światopoglądowego i schyłku cywilizacji europejskiej, recepcja myśli Schopenhauera i Nietzschego, walka o prawa indywidualności w życiu zbiorowym, chętnie przyswajanie wszelkich nowości artystycznych, nowe zjawiska życia literackiego (cyganeria, kabaret, kawiarnia literacka) i nowe prądy artystyczne (szczególnie impresjonizm i symbolizm). Modernistyczne postawy artystowskie, zarówno w ich wersji dekadencje, jak i cyganeryjne, skrytykuje nie tylko Stanisław Wyspiański w „Weselu” (1901), ale wykpiwane będą w piosenkach i wierszykach kabaretu „Zielony Balonik” (1905), a także w tomie satyr prozą „Małpie zwierciadło” (1902) Adolfa Nowaczyńskiego.

- **Neoromantyzm** – tendencja artystyczna popularna w epoce Młodej Polski, charakteryzująca się licznymi odwołaniami do romantyzmu zarówno w kontekście szczegółowym (nawiązywanie do twórczości wybranych twórców (np. Juliusza Słowackiego), jak i bardziej ogólnym (rola artysty w społeczeństwie itp.).
- **Norwid Cyprian Kamil** – poeta epoki romantyzmu, w epoce Młodej Polski dokonano się faktyczne odkrycie Norwida i wprowadzenie jego twórczości do świadomości czytelniczej. Postać Norwida, niedocenionego przez współczesnych, uznających jego pisarstwo za niezrozumiałe, cierpiącego nędzę i zapomnianego, dla artystów Młodej Polski była wzorcowym przykładem wrogości ogółu i społeczeństwa „filiistrów” (mieszczan) wobec jednostek nieprzeciętnych, wyprzedzających swoją epokę nowatorstwem artystycznym, płacących bólem i wyobcowaniem za wielkość.
- **Jan Stanisławski** – na ASP w Krakowie objął katedrę malarstwa pejzażowego. Artysta wprowadził obowiązkowe „plenery” w ramach zajęć, doczekał się licznych uczniów i naśladowców (nazywanych czasami zbiorczo „szkołą Stanisławskiego”), a jego niewielkie formatowo pejzaże (kontrastujące z jego legendarną tuszą) weszły do kanonu najważniejszych dzieł epoki.
- **Pejzaż wewnętrzny** – Henri Amiel w 1852 r. napisał, że „każdy krajobraz jest stanem duszy”. Myśl tę podjęła poezja modernistyczna. Psychizacja krajobrazu jest zabiegiem służącym obrazowemu uzewnętrznieniu stanu duszy. Uczucia rodzące się w duszy zostają w wierszach epoki niejako wyniesione w krajobraz i powracają do ich podmiotu jako impulsy płynące od natury do człowieka. Zasadę psychizacji krajobrazu, mającą ścisły związek z postawą symbolistyczną, można zauważyć m.in. w wierszach Leopolda Staffa. Także w sztukach plastycznych napotykać omawiane zjawisko. Kompozycje prześlągnięte tajemniczością były odbiciem duszy artysty, co szczególnie czytelne stało się w malarstwie pejzażowym pełniącym funkcję „pejzażu wewnętrznego” duszy twórcy.
- **Pejzaże Jana Stanisławskiego** – na przełomie XIX i XX w. na gruncie polskim ten gatunek malarski szczególnie rozpropagował Jan Stanisławski, który na ASP w Krakowie objął katedrę malarstwa pejzażowego. Artysta wprowadził obowiązkowe „plenery” w ramach zajęć, doczekał się licznych uczniów i naśladowców (nazywanych czasami zbiorczo „szkołą Stanisławskiego”), a jego niewielkie formatowo pejzaże (kontrastujące z jego legendarną tuszą) weszły do kanonu najważniejszych dzieł epoki.
- **Plakat** – w epoce Młodej Polski przestaje pełnić funkcję użytkowo-informacyjną, a staje się pełnoprawną formą wypowiedzi artystycznej.
- **Secesja** – styl w sztuce europejskiej ostatniego dziesięciolecia XIX w. i pierwszego XX w., zaliczany do modernizmu. Istotą secesji było dążenie do stylowej jedności sztuki dzięki łączeniu działań w różnych jej dziedzinach, a w szczególności rzemiosła artystycznego, architektury wnętrz, rzeźby i grafiki. Charakterystycznymi cechami stylu secesyjnego są m.in. płynne, faliste linie, ornamentacja abstrakcyjna bądź roślinna, inspiracje sztuką japońską, linearyzm oraz subtelna pastelowa kolorystyka.
- **Stanisław Witkiewicz (1851–1915)** – polski malarz, architekt, pisarz i teoretyk sztuki przełomu XIX i XX w., twórca i popularyzator stylu zakopiańskiego, ojciec Stanisława Ignacego Witkiewicza (Witkacego).
- **Stańczyk** – błazen dworski (m.in. króla Zygmunta Starego), w dziełach młodopolskich często traktowany jako alegoria zadumy i gorzkiej refleksji politycznej.

- **Symbolizm** – kierunek w poezji i sztukach plastycznych powstały w drugiej połowie XIX w., zakładający, że świata prawdziwego (kryjącego się za światem materialnym) nie można opisać za pomocą zwykłego języka – może to zrobić jedynie symbol. Symbolizm był sposobem wypowiedzi artystycznej wielu młodopolskich artystów, m.in. Jacka Malczewskiego czy Stanisława Wyspiańskiego. W artykule z 1891 r., uznanym za pierwszy manifest polskiego symbolizmu, Zenon Przesmycki, pseud. Miriam, pisał, że w przeciwieństwie do alegorii „symbol (...) jest analogią żywą, organiczną, wewnętrzną, jest odtworzeniem rzeczywistości, w której formy, postacie i zjawiska zmysłowe mają swój sens zwykły, powszedni dla ludzi zadowolających się powierzchnią, lecz dla szukających głębiej kryją w swym wnętrzu otchłanie nieskończoności (...) za tym obrazem konkretnym muszą otwierać się bezkresne widnokreśli ukrytej, nieskończonej (...) niezmiennej i niepojętej istoty rzeczy”.
- **Szkoła Sztuk Pięknych w Krakowie** – uczelnia artystyczna działająca od XIX w. W 1900 r., gdy na jej czele stał Julian Fałat, uzyskała tytuł Akademii. Fałat nadał instytucji nowoczesny kierunek, angażując przedstawicieli nowych prądów artystycznych, takich jak Jacek Malczewski, Jan Stanisławski czy Stanisław Wyspiański.
- **Towarzystwo Artystów Polskich „Sztuka”** – ugrupowanie artystyczne powstałe w 1897 r. w Krakowie z inicjatywy Józefa Chełmońskiego i Jana Stanisławskiego. Towarzystwo to powstało w wyniku sprzeciwu artystów wobec stale obniżającego się poziomu wystaw krakowskiego Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych (założonego w 1854 r.), a jego statutowym celem było „przyczynienie się do powiększenia życia artystycznego w kraju”, poprzez urządzenie wystaw czasowych najciekawszych dzieł w kraju i za granicą.
- **„Wesele”** – dramat autorstwa Stanisława Wyspiańskiego, wystawiony po raz pierwszy w Teatrze Miejskim w Krakowie w 1901 r. Utwór nawiązuje do autentycznego wydarzenia, jakim było wesele poety Lucjana Rydla i chłopki Jadwigi Mikołajczykówny, które odbyło się w dworku Włodzimierza Tetmajera w podkrakowskiej wsi Bronowice.
- **Wiosna** – szczególnie faworyzowana przez artystów początku XX w. pora roku, która dla młodopolskiej wyobraźni, po okresie jesiennego smutku i pesymizmu, oznaczała żywiołowy pęd do życia, odrodzenie sił i witalności.
- **Zakopane** – obok Krakowa i Lwowa najważniejsze miejsce na mapie Młodej Polski. Chętnie odwiedzane i portretowane przez artystów. Związany z nim był m.in. Stanisław Ignacy Witkiewicz, a często bywał tam na przykład Leon Wyczółkowski.
- **„Życie”** – krakowskie (ukazujące się również we Lwowie) czasopismo literacko-artystyczne wydawane w latach 1897–1900. Na jego łamach pojawiły się przełomowe dla modernizmu w Polsce teksty – cykl artykułów programowych Artura Górskiego „Młoda Polska” i esej Stanisława Przybyszewskiego „Confiteor”.

Hasła do „Młodopolskiego słownika pojęć” zostały opracowane na podstawie:

- K. Wyka, *Modernizm polski*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1968.
- A.Z. Makowiecki, *Literatura Młodej Polski*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996.
- *Modernizm*, red. S. Żurawski, Wydawnictwa Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Oprac. M. Witoń, E. Chudyba
 Dział Edukacji i Promocji
 Skład: L. Węglorz
 Muzeum w Gliwicach